

Гад Звіринецький

Клим Поліщук

Сонце давно зайшло і останні його промені згасли, а над лісом грала та грала червона заграва. Було тихо й тривожно-сумно. Це відчував не тільки я і старий чернець-пасічник, з яким я тільки що стрінувся й розговорився, але й навіть сонні дерева, які мовчазною сторожею стояли навколо пасіки... Хвилинами до нашого слуху долітали глухі звуки далеких гарматних вибухів і за кожним вибухом на темному тлі неба простягалася червона смуга, кидаючи на наші лиця зловісні відблиски.

—Ой, ворухиться Гад Звіринецький, ворухиться!.. — шептав поблідлими устами старий чернець.—І як тільки терпить це все наш святий Київ!..

Я мовчки слухав його зітхання і не казав нічого. Як зачарований, дивився на червону заграву над Києвом і не міг одвести од неї очей своїх. В моїй уяві стояли золоті собори в руїнах, свята Софія в огні і схвильовані юрби людей в сірих, чотирикутних кашкетиках, які панічно гналися кудись... Не було змоги дивитися, не було сили терпіти і я пішов звідти — куди очі бачать, аби лише знайти десь затишний закуток, щоб хоч зітхнути можна було. **Я не** романтик і не сентименталіст. Були часи, коли сам будував барикади й захоплено ліз на ворожі багнети, але зараз я стомився, нічого не можу, нічого не хочу, та й немає з ким мені йти... Зараз я, цілком самотній, мовчки дивлюся на боротьбу двох ворожих сил, які "об одежі нашої кидають жереба"...

Вибрався з міста в той час, як там саме розпочалися руїнні змагання. Скрадаючись, щоб ніхто не помітив, йшов лісами і надвечір прибився до Звіринецьких печер. Місцевість досить знайома. Років шість тому, перед самою війною, як одним ученим археологом були тут відкриті печери з кістяками й слідами церкви — сюди, як на прощу, тягнулися звідусіль різні люди, яких вабила до себе ця таємниця минулого. Був і я не раз. Оглядав довгі підземні катакомби, зі стін яких здивовано дивилися витрішкуваті черепи невідомих покійників; читав ледве помітні написи коло них і мавив сивою давниною княжої доби, коли постали ці печери. Дехто казав, що ці печери були далеко старіші від лаврських і що тут була перша церква, яку начебто заснував Андрій Первозваний, коли пробував на Київських горах. Вартував і доглядав цих печер старий чернець Герасим, який двадцять з лишнім літ сидів тут на монастирській пасіці. Герасим був справжнім українським ченцем: побожний, лагідний, любив старовину і знав багато казок усяких. З ним я не раз говорив про фастівських гайдамаків, про московські построї і про київських розбійників, що переховувалися в лісах та нападали на прочан по дорогах, а тому мене зовсім не зворушував його жалібний стон і гіркі слова про Звіринецького Гада.

— І доки воно буде отаке лихо! — говорив старий чернець сам до себе. — То ж котрий уже раз!..

— Що таке?—спитався я його, не відриваючи своїх очей від червоної заграви.

—Гризуться, товчуться, руйнують... Чужі й свої зійшлися в місті, в клубок сплелися,

переплуталися, а все через того Гада...

— Якого? — спитав я, переводячи очі на його бліде лице з сивою бородою, яке при світлі заграви нагадувало собою святого на старих полотняних образах в маленьких сільських церквях.

— Та цього ж самого... Звіринецького...

— Звіринецького?!

— Еге ж, Звіринецького!.. Того самого, який з незапам'ятних часів сидить у печерах...

— Дивно! — сказав я. — Чому ж я про це не чув нічого?

— А коли вам було про це чути? — відповів він мені запитанням. — То ж скільки ви раз сюди приїздили, так все написи читали, а то все ні до чого...

— Як то так?—здивувався я.

— А так, що ті написи нічого вам не скажуть... Та й позатирав їх лютий Гад, повзаючи...

— Звідки ж ви це все знаєте? — спитався я.

— О, я про це давно знав!.. Знав ще тоді, як ці печери були засипані землею і ніхто навіть не чув про них...

— Перший раз чую!—промовив я.—Може б розповіли мені про це докладніше?

— Розказати я можу, — сказав чернець пошепки, — але тут нас може він підслухати... Краще ходімо до хати, а там і скажу я вам про це споконвічне лихо.

Йдучи між кущами до чернечої хатини, я відчув у своїм тілі таку страшну знемогу, що радий був би лягти під першим з них і так діждати ранку, щоб при сході сонця податися далі. Чернець Герасим ішов попереду мене і говорив до себе:

"Сидить і наче спить... Обріс мохом, вилиняв... Заворушиться тільки, почне повзати собі і все криється димом, заливається кров'ю... Всі мовчать, терплять, а він сидить та зиркає, проклятий..."

* * *

В маленькій чернечій хатині було надзвичайно затишно. Пахнуло сушеним зіллям і свіжим сіном, яким було застелене невеличке ліжко, що стояло зараз же коло закопченої печі. В кутку стояв маленький столик з величезною, розбухлою, як подушка, якоюсь книжкою. Над столом висів образ Божої Матері з печер—ськими преподобними Антонієм і Феодосієм, а перед ними горіла воскова свічка.

Чернець спершу перехрестився до образу, а потім повернувся до мене і сказав:

— Сідайте та спочивайте!

Підсунув до мене стільця, а сам став шпортатися коло печі.

— Дещо перекусимо, а потім і розповім усе до ладу! — сказав він до мене.

— А що це у вас за книжка така?—спитався я його, показуючи на книжку на столі.

— О, не зачіпайте її! — схопився він. — Там списано псалми, пісні, історії деякі...

— Хто ж її писав?

— Тая все списую собі на пам'ятку... Як помру, то хтось прочитає...

— А що ж саме ви записуєте сюди?

— Все, що тільки знаю або чую... Списав про царя, війну, революцію, гетьмана, директорію, Зеленого, повстанців, а оце думаю про Петлюру дещо написати...

— Що ж ви думаєте про нього писати?

— А як ви гадаєте? — цікаво озвався він. — Бачите, я й сам ще не знаю... Про Зеленого можна було писати, а от про Петлюру, то якось воно не тее... Знаєте, якось були тут з села люди і казали: "Нам не треба такого Петрулі, ми собі свого Петрулю виберемо..."

— Для чого ж ви списуєте це все? — спитав я його, коли він перестав говорити.

— А так собі! — відповів він. — Комусь колись знадобиться...

— А як вона загине?

— Не загине, — сказав упевнено. — **Я** її бережу, як свого ока в лобі. Це тільки зараз вона так лежить, бо я сьогодні записував. .. Як вмиратиму, то собі під голову покладу, щоб могли знайти.

Поставив на столі велику миску з присмаженою капустою, поклав окраєць хліба і казав:

— Призвольйтеся!..

В той час з боку Києва почулося декілька незвичайно сильних вибухів. Вікна в маленькій хатині жалібно задзвеніли, а старий чернець перехрестився:

— Спаси і помилуй нас Господи! Ото лють яка розкозозилася!..

Вибухи слідували один за одним і хвилинами здавалося, що це все робиться зовсім не в Києві, а десь тут, у лісі, зовсім близько, коло самих печер майже.

Зараз же по вечері чернець забрав зі стола книжку і сховав її до себе на груди під легенький підрясничок.

— Так краще! — відповів він мені на моє мовчазне запитання. — Тут хоч спокійно, але в такий час все може статися... Ніхто не знає ні часу, ні години...

В той час в маленьких віконцях стало червоно. Чернець подивився у вікно і промовив:

— Палає там, де Лавра свята... Боже, Боже!..

Повернувся до мене з очима, повними сліз. Притис до грудей руки і так заанімів. Я дивився на його бліде лице і мені здавалося, що він от-от впаде на коліна і тяжко заригає або заломе над головою руки й побіжить від мене в пітьму страшної ночі. Але через хвилину заспокоївся, сів на стілець і промовив:

— Так, значиться, хочете знати про Гада Звіринського?..

— А, так! Розкажіть, якщо ласка ваша! — сказав я.

Він підсунувся ближче до мене і тихим, трохи схвильованим голосом, почав говорити:

— Було тоді, як розпочалися татарські наїзди, а князі ворогували між собою. На Київ раз у раз нападали дикі татарські орди і дуже руйнували його. Князі, наскільки могли, боронили його своєю силою, а то часто й до Божої помочі зверталися. Не раз і не два вони приходили до Печерського монастиря помолитися, аби Бог допоміг їм перемогти ворогів лютих. Ченці ж, з свого боку, не тільки молилися, але часто було, що

й самі надягали шоломи і йшли разом з княжою дружиною до бою. І так князі любили ченців і всяко допомагали їм, хоч вони цього не дуже-то потребували собі. Добре було вже те, що князі шанували їх і в годину злу навіть своє добро їм на схованку віддавали. Під час ворожих наїздів, місцем схованки всякого добра були Звіринецькі печери, в яких жили найчесніші мніхи^[*], постники та мовчазники великі. Була тут і церква, в якій вони раз на тиждень разом молилися й причащалися, а всі інші дні кожний з них проводив у своїй печері, не визираючи навіть на сонце. В одній найдальшій і най—глухішій печері, якої ще й досі не відкрили і де жив та молився один великий мовчазник, переховувалися всякі монастирські і княжі скарби. Про них, крім ігумена та мніхів, більш ніхто не знав і не відав нічого. Лежали вони собі в глибокій таємниці і ніхто на них не зазіхав, бо не було кому. Однак сталася зрада. Знайшовся один мніх, який спокусився ними і хотів їх викрасти. Коли ж йому це не вдалося, то він не тільки втік з монастиря, але й навіть з самого Києва вибрався і подався до найбільшого ворога київських князів, якогось північного князя Андрія^[†]. Цей князь саме збирався в похід на Київ і охоче взяв до своєї дружини злочинного мніха, який обіцяв показати схованку всіх київських скарбів.

Йшов цей північний князь на Київ, як який-небудь хан татарський. Скрізь і всюди все нищив і руйнував, а як прийшов до Києва, то й на нього напав. Рижобороді північники десять день і десять ночей гасали по місту, палячи хати, руйнуючи княжі палати, граблячи церкви та монастирі і вбиваючи безневинних киян. Тоді з Печерського, Михайлівського та Софійського монастирів забрали не тільки всі ризи та образи, але й святі книги, так що потім не було з чого навіть служби Божої правити. І ото в той час, як північники руйнували місто, невірний мніх взяв з собою десять найсильніших дружинників північного князя і пішов з ними до Звіринецьких печер київських скарбів добувати. Святі мніхи, чуючи велику тривогу, зібралися всі разом до церкви і молилися Богу. Один тільки мовчазник великий сидів у своїй печері і молився Богу лише думкою своєю, бо він уже десять літ не показувався на світ і ні з ким не говорив. Йому тричі на тиждень приносили трохи хліба, капусти і за тим він жив собі. Невірний мніх, прийшовши і побачивши, що всі мніхи моляться в церкві, наказав дружинникам повбивати їх, а сам чимдуж побіг у печери великого мовчазника, щоб забрати скарби. Вскочивши в печеру, він зараз же кинувся на мішок з дорогоцінними каміннями, але мніх підійшов до нього і взяв його за руку. Невірний мніх розлютився і крикнув до великого мовчазника: "Ти, дурню старий, мовчати вмієш, а бачити не вмієш того, що я роблю!.. Сядь собі в куток і сиди там, заки я не справлюся, а потім поговорю трохи і з тобою!" В той час у печеру долетіли стони вмираючих мніхів, як дружинники вбивали їх, і великий мовчазник, вперше за десять літ свого мовчання, відкрив уста і промовив: "Гріх твій великий і Бог тобі суддя праведний! До самої смерті мав я мовчати, але зараз заговорив для того, щоб проклясти тебе!"

І обірвалася мова великого мовчазника, бо невірний мніх вдарив його по голові своїм важким мечем і той упав трупом. Але в той же час звідкись залунав громовий голос: "Будь гадам, подібним до роду свого, і живи тут з роду в рід на страх і покаяння

невірних!" Жахнувся цього голосу невірний мніх, бо зрозумів, що це сам Бог проклинає його, і враз відчув у собі якусь незвичку лють і хотів ще раз ударити мечем великого мовчазника, який замовк уже навіки. Хотів ударити і підніс навіть руку, але коли глянув, а в нього вже не рука, а велика чорна гадюча лапа. Зрозумів, що робиться гадом, і не хотючи бути ним, він думав заподіяти собі смерть тим, що з усієї сили вдарився головою об стіну печери і так стратив пам'ять. Від того земля страшно затряслася й печери завалилися. Коли ж невірний мніх прокинувся, то при зеленім світлі своїх гадючих очей побачив, що зробився справжнім гадом. Хотів вилізти з печери, але вихід з неї був завалений. З розпачу страшного хотів крикнути, але тільки засичав. Тоді він став думати й гадати, як би на світ Божий вибратися, і став робити собі прохід до інших печер, бо в тій печері він ніяк не міг сидіти через те, що мощі великого мовчазника своїм нетлінним видом завжди пригадували йому той час, як він гадом став... Лазив він так з печери в печеру, гриз від голоду кості убитих його спільниками чесних мніхів і замість того, щоб вибратись на світ, прилазив назад у ту саму печеру... Стомившись так каратися, він зробив собі кубло в золоті і зачав збирати в собі всю гадючу лють, надіючись колись вийти на світ і доказати свою силу всьому Києву святому.

Тут старий чернець підсунувся до мене ще ближче і на хвилину затих. Гармат не було чути, заграва київської пожежі трохи згасла і в лісі запанувала мертва тиша.

— Він, напевне, прислухається... — шепнув він мені на вухо.

Наче хто кістками провів по моїй спині, але я спокійно сказав йому:

— А де вже там!.. — кажіть, що далі?..

Чернець перехрестився і майже пошепки став казати:

— Ну й дочекався... Знайшлися якісь мудрі люди, що відкопали ці печери й дали змогу тому Гадові на світ вилізти. Як тільки він вискочив на світ, то зараз же побіг на північ шукати свого північного князя, але так, як його вже давним-давно немає, то він спокусив царя і той почав своїх людей катувати, а з чужими воювати. Однаково Києву це не дуже шкодило, тоді він знищив царя і став паморочити людей, щоб ті самі себе нищили... І от бачите самі, що робиться! — закінчив чернець своє оповідання.

—Революція...—сказав я.

—Добра революція,—промовив він,—як самі вже не знають, що роблять і чого хочуть!.. Ні, це вже запаморочення розуму, яке зробив оцей Гад...

— Звідки ж ви знаєте, що це він? — спитав я.

— Знаю та й годі! — відповів чернець. — Колись, як ще не були відкопані ці печери, мені казав про це один праведний мніх з Видубицького монастиря^[±]. А то якось, вже під час революції, я його сам бачив...

— Де саме?

— Лежав у печері і світив очима...

— Як же він виглядає?..

— Бридкий собі Гад, та й годі!.. Ніч була тоді, так не роздивився добре...

— А ви про це написали що-небудь у своїй книзі?

— Все, як тільки було, записав! Колись, може, хтось прочитає ще... — сказав чернець, встаючи від мене. — А зараз час би й відпочити трохи, бо скоро сонечко встане, пчїлки заджебонять і треба буде поратися...

Поклав мене на ліжку, а сам поставив поруч два стїльці і ліг на них спати, обережно положивши собі під голову свою книгу.

Засинаючи, я чув, як він шепотом гаряче молився, а надворі голосно гомонів лїс, наче перед бурею...

м. Бережани,

1921 р., травень

[*] Мніхи — монахи.

[†] Очевидно, говориться про суздальського князя Андрія Боголюбського, який у 1269 році напав на Київ, тяжко погромив його, пограбувавши і зруйнувавши не тільки княжі палати, але й монастирі. — *Автор.*

[‡] Видубицький монастир стоїть на краю Києва, близько Дніпра, як каже старий переказ, на тїм місці прибився скинутий в Дніпро кн. Володимиром найбільший поганський бог Перун.—*А втор.*